

МОНГОЛ УЛСАД ХАР ТАМХИНЫ ХЭРЭГЛЭЭ НЭВТЭРСЭН НЬ
DRUG USAGE SPREAD IN MONGOLIA

Г.Өлзийбуян
ДХИС-ийн магистрант,
цагдаагийн хошууч
/ulziicontact@gmail.com/

G. Ulziibuyan
University of Internal Affairs
police major
/ulziicontact@gmail.com/

Товчлол: Хүн хөгжлийнхөө эхэн буюу ан ав хийхээс өмнө /Юваль Ной Хараригийн томьёолсноор “Танин мэдэхүйн хувьсгал”^{1/} үед айдас түгшүүрээс түр зуур ангижрах, “сүнстэй харьцах”, “хүч чадал” олох зэрэг зан үйлдээ ч хүнсний гол хэрэглээ болсон ургамал, үр жимс, тариа, буудайг ашиглан “мансуурч” байсан байж болох юм. Гэвч үүнийг өнөөдрийн бидэнд олдсон археологийн болон бусад олдвороос илрүүлэх бараг боломжгүй учир таамаглахаас өөр аргагүй. Харин Перугийн уугуул овог болох Инкачууд өргөл болгох хүнээ кокайны навчаар мансууруулдаг байсан нь цаг хугацааны хувьд анхдагч биологийн дээж болон хадгалагдаж байна.

Эфирийн тос /ихэнх эфирийн тос бактери, вирусийн эсрэг, ариутгах, тайвшруулах, эрч хүч өгөх нийтлэг шинж чанарыг агуулдаг/ агуулсан ургамал /бамбайн үндэс, өндөр зоосон цэцэг, далийн ягаан цэцэг гэх мэт/-ын найрлага, тайвшруулах үйлчилгээ, түүний хүнд үзүүлэх нөлөөллийг таньж мэдсэн мэдлэг дээр уламжлан утах², үнэртэх хэлбэрээр төв мэдрэлийг тайвшруулах, бөөрний өвдөлтийг намдаах, мэдрэлийн үйл ажиллагааны хямралыг эмчлэхэд хэрэглэдэг байжээ.³

Энэтхэгийн иогч, циркийн гэж хэлж болохуйц үзүүлбэр үзүүлэгч нар нь дасгал сургуулилтын үед өвчнөө тэсэж гарах, даван туулах зорилгоор энэ төрлийн бодисыг хэрэглэж байсан баримт байна.

Химийн шинжлэх ухааны үсрэнгүй хөгжлийн үр дүн, олон удаагийн дайн, байлдааны явцад хүн төрөлхтөн унтуулдаг, мэдрэл алдуулдаг⁴ бодисыг нээн, хүнд нөлөөлөх нөлөөллийг танин мэдэж, ашиглаж эхэлсэн ч мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөт бодисын хамаарал, донтолтын хор нөлөөг тун хожуу мэдэрч, өнөөдрийг хүртэлх хугацаанд бүхий л чадлаараа хяналтдаа байлгахыг зорьж байгаа болон Монгол Улсад хэрхэн нэвтэрсэн талаар энэхүү өгүүлэлд товч дурдсан болно.

¹ Юваль Ной Харари. Sapiens Хүн төрөлхтний товч түүх. УБ. 2017.

² Эфирийн тосны эмчилгээний хэд хэдэн арга байдгийн хамгийн эртний уламжлалтай нь, халаасан эфирийн тосны уурыг үнэртэх арга юм. (Aromatherapy)

³ Пүрэв Т. Монголын уламжлалт анагаах ухаан. УБ. 2001.

⁴ Орчин үеийн мэдээ алдуулалтыг 1846 онд анх хийсэн өгөөд үүнээс өмнө цөөн хэдэн хагалгааг өвдөлт намдаахгүйгээр эсвэл опиум эсвэл согтууруулах ундаа хэрэглэсний дараа хийдэг байжээ.

Abbreviation: At the beginning of human development, before hunting / according to Yuval Noi Harari's "Cognitive Revolution", plants and fruits were the main food used for rituals such as temporary relief from anxiety, "contact with spirits", and "finding strength". , may have been "intoxicated" using grain and wheat.

But it can only be guessed because it is almost impossible to detect it from the archaeological and other finds we have today.

But the Incas, a native tribe of Peru, intoxicated their sacrificers with cocaine leaves, which has been preserved as a primitive biological sample in time.

Essential oils (most essential oils share the common properties of antibacterial, antiviral, antiseptic, soothing, and energizing) and their composition, calming properties, and effects on humans It was used to relax the central nervous system, relieve kidney pain, and treat nervous disorders by smoking and smelling it.

There is evidence that Indian yogis and circus performers used this type of substance in order to survive and overcome illness during exercise.

As a result of the rapid development of chemical science, during many wars and battles, humans discovered sleeping and nerve-numbing substances, recognized their effects on people, and began to use them, but felt the effects of dependence and addiction to narcotic drugs and psychoactive substances very late, until today. I intend to keep it under control with all my might.

Түлхүүр үг. Мансуурал, таамаглал, биологийн дээж, эфирийн тос, мэдээгүйжүүлэлт, сэтгэцийн тогтворгүй байдал, донтогч, түүхийн таамаглал, танин мэдэхүй, нүүдэлчин соёл, түүхийн эх сурвалж, намуу цэцэг, мансууруулах ургамал, мансууруулах эм, мансууруулах бодис, газар тариалан, үйл явдлын уялдаа, эрх зүйн хэрэгцээ, экосистем,

Key word. Addiction, speculation, biological samples, essential oils, anesthesia, mental instability, addicts, historical speculation, cognition, nomadic culture, historical sources, poppy, narcotic plant, narcotic drug, narcotics, agriculture, nexus of events, legal needs, ecosystems,

Үндсэн хэсэг. Хүн химийн бодисыг тогтмол хэрэглэснээр түүнээсээ хамааралтай болох, өөрөөр хэлбэл донтох, донтох өвчтэй болох нь өнгөн талаасаа тухайн хүний эрх, эрх чөлөөний асуудал, төрөөс зохицуулалт хийх шаардлагагүй мэт боловч бодит байдлаараа тухайн донтогч нь донтсон үедээ бусад дагалдах эрсдэлт зан үйлийг үйлдэж байдаг, улмаар нийгэмд болон өөртөө олон сөрөг үр дагавар учруулдаг нь анхаарах ёстой асуудал юм.⁵

Монгол Улсад үйлчилж байгаа хууль тогтоомжийн дагуу хориглосон мансууруулах, сэтгэцэд нөлөөт бодисын агууламжтай ургамал, бэлдмэл, бодисыг энгийн ярианд “хар тамхи” гэж хэлж нэршсэн.

Анагаахын шинжлэх ухаанд “мансууруулах сэтгэцэд нөлөөт бодис” гэдэг нь тухайн бодисыг хэрэглэсэн хүн болон амьд организмын уураг тархи буюу төв мэдрэлийн системд дарангуйлал үүсгэн үйлчилж, мансуурал гэж нэрлэх сэтгэцийн тогтворгүй байдлыг үүсгэх чадвартай эм бэлдмэл бодисуудыг хэлнэ.

⁵ Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн. Монгол Улс дахь донтох өвчнөөр өвчлөгчдөд хамаарах эрх зүйн зохицуулалт, нөхцөл байдал. Уб. 2013.

Нийгмийн шинжлэх ухаанд аливаа мансууруулах, сэтгэцэд нөлөөт эм бэлдмэл, бодисыг хэрэглэсэн этгээдийг зан үйлийн болон ёс суртахууны зөрчил рүү түлхэн, гэмт хэрэг үйлдэх нөхцөл бололцоог бий болгож, улмаар нийгэмд хор хохирол учруулах чадвар бүхий бодис, түүнийг агуулсан эм бэлдмэлийг хэлнэ гэж тус тус тодорхойлсон байдаг.

Монгол Улсаар аялж байсан Марко Поло /1260-1299 он/, Н.Я.Бичурин /гэлэн Иакинф /1821 он/, Н.М.Пржевальский /1870-1873 он/, Жеймс Гилмор /1870 он/, П.К.Козлов /1899-1901, 1907-1909 он/, Эдгард фон Хартман /1919-1920 он/, И.М.Майский 1919-1920/, Хеннинг Хаслунд Кристенсен /1927-1930 он/ нар өөрсдийн аялалын тэмдэглэлдээ Монгол орон, Монголчуудын талаар тодорхой дурдсан боловч Монгол хүн хар тамхи тариалсан, зарж борлуулсан, хар тамхи хэрэглэж байсантай таарч байгаагүй талаараа тэмдэглэн үлдээжээ.

Германы эрдэмтэн, доктор Аль Ивановскийн 1890-д оны орчимд Монгол орноор аялаад Германы Лейпциг хотноо хэвлүүлсэн “Монгол улс, угсаатны зүйн зураглал”⁶ номдоо “гаансаар тамхи татах нь Монгол орон даяар түгээмэл бөгөөд харин хар тамхины хэрэглээ цаашид нэлээн тархах шинжтэй байна. Зажилдаг тамхийг голдуу эмэгтэйчүүд хэрэглэдэг гэхдээ энэ зуршил нэг их тархаагүй” гэжээ.

Судлахад Н.Я.Бичурин /гэлэн Иакинф/ Санктпетербург хотын Карл Кайны хэвлэлийн газарт 1828 онд хэвлүүлсэн “Монголын тухай тэмдэглэл” номдоо Монголчуудыг “бие биедээ нөхөрсгөөр ханддаг, найрсаг, даарах, норох, өлсөхийг ажирдаггүй, бүдүүлэг, догшин авиргүй, таргаа исгэж архи хийдэг, сониуч, зальжин, хөгшдөө хүндэлдэг, хятадуудаас болгоомжилдог” гэсэн бол Н.М.Пржевальский Санктпетербург хотод 1875 онд хэвлүүлсэн “Монгол орон ба Тангудын газар нутаг” номдоо “Монголчууд бие эрүүл чийрэг, явган явах дургүй, Монгол эрэгтэй хамрын тамхи бүхий хөөрөг өвөртлөн явдаг, зуны улиралд айраг их ууна, махыг, ялангуяа хонины махыг хамгийн сайн мах гэж үзэж хэмжээлшгүй ихээр иднэ, мал сүрэг нь аятай, тарган байвал өөр юу ч хэрэггүй, хэрээс хэтэрсэн сониуч зантай, угаас хятадуудад дургүй, эхнэр, нөхөр бараг тэгш эрхтэй” гэсэн байна.

Ахмад түүхч Г.Навааннамжилын дурдсанчлан, Чин улсын Бүрэн засагч (1861-1875), Бадаргуулт төр (1875-1908)-ийн үеэс Монгол газар нүүдлийн хятад тариачид ирэх нь нэмэгдэж, “Манжийн улс төрийн эрх буурч хятадууд эзэрхэж, нүүдэлчин, тариачин хятадаар Монгол орныг дүүргэж, газрыг эзлүүлэхээр өдий төдий иргэдийг шурган оруулж, атрыг хагалбарлуулан, бэлчээрийг хомстгох явдал сар, жилээр гүнзгийрч ирсэн байна”⁷

Манжийн чин улсын дотоод хямрал, гадаад дарамт шахалт нэмэгдэхийн хэрээр Монгол дахь хятадын нөлөө ихсэж, “шинэчлэлийн бодлого” нэрийн дор Монгол улс руу чиглэсэн хятад иргэдийн урсгал хяналтгүй болж, газар тариалан эрхлэх, алт ухах, ан гөрөө хийх нь нэн их, дур зоргоороо болж, Монгол хятад хүмүүсийн харилцаа өргөжиж, хар тамхины төрлийн ургамал тариалж, хэрэглэх болсон талаар Ж.Баатар “Ил ба далд түрэмгийлэл”⁸ номдоо тодорхой дурдсан байна.

Монголчууд монгол хятадаар хольж ярих, хятад хувцас өмсөх, эмэгтэйчүүд хятад хүнтэй гэрлэх, хятадын бараа, таваарт дасаж, дууч эмс, ший янгууны газар Монгол эмэгтэйчүүд ажиллаж, Нийслэл хүрээнд 70 гаруй мянга, Хиагтад 3 мянга, Улиастай, Ховдод

⁶ Аль Ивановский. Монгол улс, угсаатны зүйн зураглал. Герман улс. 1892

⁷ Галсангийн Навааннамжилын бүтээлийн дээжис. Эрхэлсэн Чулуун Ч.УБ. 2011. 118 дахь тал.

⁸ Баатар Ж. Ил ба далд түрэмгийлэл. УБ. 2021.

тус бүр 2.5 мянга хятад иргэд оршин сууж суурин газар амьдарч байгаа хүн амын 65 хувийг эзлэх болсон талаар Майский⁹ тэмдэглэсэн байдаг.

“Шинэчлэлийн бодлого”-ыг үе шаттайгаар хэрэгжүүлснээр Монголчуудын амьдралын хэв маягт өөрчлөлт орж суурин амьдралын сөрөг тал болсон архидаг согтуурах, мансуурах, мал дамлан зарах, мөрийтэй тоглох, гал түймрийн зэрэг гэмт хэрэг бүртгэгдэж эхэлсэн байна.

1915 оны Хиагтын “Гурван улсын гэрээ”¹⁰ нь Монгол нутгийг зорих хятад иргэдийн тоо дахин өсөн нэмэгдэх нөхцөлийг бүрдүүлж 1911 оны Үндэсний эрх чөлөөний хувьсгалын тэмцэл хөдөлгөөнөөс дүрвэн зугтсан 13000 шахам хятад худалдаачид, тариачид, энгийн иргэд эргэн ирж урьдын ажлаа сэргээн үргэлжлүүлэх болсон нь арилжаа, худалдааны хувьд төдийгүй Монгол дахь хятадын газар тариалангийн сэргэлтэд нөлөөлжээ.

Монгол, хятад ураглан суухыг хориглоод зогсохгүй нэгэнт орж ирээд суурьшсан хятадуудаас хууль журамд нийцүүлэн хөөж гаргах арга хэмжээ шат дараатай авч байжээ. Тухайлбал, 1913 оны хавар Нийслэл Хүрээний баруун дамнуурчинд оршин сууж байсан цагаач хятадуудыг хөөн зайлуулах арга хэмжээг Дотоод яамнаас зохион байгуулахдаа Түшээт хан, Сайн ноён хан аймгуудын чуулган дарга, Эрдэнэшанзавын яамтай хамтарсан шалгалтаар 2600 хятадыг тус улсаас хөөн буцаажээ. 1916 онд дээрх шийдвэрийг үндэслэн Хүрээний таван хэсэг газар монголчуудтай холилдон сууж байсан 99 тооны иргэдийн орон байр, хашааг эвдлэн, тэднийг хөөж, тусгай газарт суурьшуулсан баримт байна.

Судлаачийн хувьд дэлхий ертөнцөд өрнөж байсан тухайн үеийн үйл явдлуудын цар хүрээнээс шалтгаалан Монгол Улсад нөлөөлж байсан нөлөөллийг харгалзан доорх цаг хугацааны үечлэл гаргаж болох байна

1838 он хүртэл хугацаанд: Түүхийн эх сурвалж, археологийн олдвор, эд өлгийн зүйл, уламжлал, үлгэр домогт хар тамхи, мансуурах, мансуурч байсан талаар тодорхой мэдээлэл одоогийн байдлаар байхгүй. Гэвч энэ нь мансуурч байгаагүй, энэ төрлийн ургамал, бэлдмэлийг мэддэггүй байсан гэж үзэж болохгүй. Миний таамаглаж байгаагаар ардын уламжлалт эмчилгээнд ургамлын тайвшруулах шинж чанарыг эртнээс таньж, ашиглаж байсныг үгүйсгэх аргагүй. Гэвч цаг хугацааг тодорхойлох боломжгүй байна.

Бидэнд одоогийн байдлаар мэдэгдэж байгаа Эртний Хятадын Хань¹¹ улсын түшмэл Сыма Цянийн бичсэн "Ши цзи" /Түүхэн тэмдэглэл/-д¹² дурдагдсан Хүннү гүрний хуулиас эхлэн олон хууль, цааз, цаазын бичиг гарч үйлчилж байжээ.

Дээрх хууль, цаазын бичгүүдэд Монголчуудын ахуй амьдрал, аж байдлын холбогдолтойгоос гадна тооллогоор хүний тоо дарагдуулах, хувиараа ламд шавь орох, цэргийн албан хаагч хувиараа сахил хүртэх, удаан хугацаагаар холдсон төрөл садан урагтаа буцаж орохыг үл зөвшөөрөх, цэрэг хөдөлгөхгүй байх, хориглосон бараагаар наймаа хийх /булга, хүн орхоодой гэх мэт/, зөвшөөрөлгүй зэвсэг авах, нутаг, хил зөвшөөрөлгүй давах, хил давж гадаад улс руу оргох, галзуурсан хүнийг харгалзах, түймэр тавих, булш ухах, гадуур

⁹ Майский И.М. “Современная Монголия” Эрхүү. 1921. /орчуулгын бүтээл/

¹⁰ Энэ гэрээгээр Монгол Хятадын эзэн эрхийн дор орших автономит улс байхаар тогтжээ

¹¹ Хань улс (хятадаар: 朝; МЭӨ 202 - МЭ 220) бол Хятадад оршин тогтнож байсан улс юм.

¹² <https://mn.wikipedia.org/wiki/Модунь-Шаньюй>. 2022.09.14

явалдах, мал харваж алах, лам, шавь нар хийдээс дур мэдэн гарах зэрэг гэмт хэрэг бүртгэгдэж, шийтгэгдэж байсан талаар архивд хадгалагдан үлджээ.

Төв Азийн өндөрлөгт суурьшсан Монголчуудын өвөг дээдэс МЭӨ 2600 орчим жилийн тэртээгээс Ся улсын¹³ “Шар эзэн хаан”-тай тэмцэлдсэн Хуньюй¹⁴ аймгаас анхлан түүхийн тавцанд гарч, Хятадын анхны түүхэн угсаа болох Шань-Ин¹⁵ улсын түүхэн эх сурвалжид тэмдэглэгдэн үлдсэн цаг хугацаанаас эхлэн төр, улсаа байгуулан харьяат ардаа засаглаж байснаас 1831 /Төр гэрэлтийн 10-р/ он хүртэл хугацааны хууль цаазыг бичиг, эх сурвалжийг судалдаг эрдэмтэн, судлаачдын бүтээлд Монголчуудын хар тамхины тариалалт, боловсруулалт, хэрэглээ, худалдааны талаар тодорхой мэдээ, сэлт байхгүй.

Монгол Улсад анх хар тамхи болон мансууруулах бодис хэрэглэх, борлуулах явдлыг хориглосон хууль цаазын бичиг, ял, шийтгэл оногдуулсан түүхийн эх сурвалжийг доктор, профессор Л.Эрдэнэбаяр, Мансуурлын эсрэг үндэсний төвийн тэргүүн Л.Азбаяр, доктор, профессор Ж.Болдбаатар, Б.Болдбаатар нарын судалгаа, эрдэм шинжилгээний материал, гарын авлага, Хууль зүй, дотоод хэргийн яам, Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн, Цагдаагийн ерөнхий газар зэрэг чиг үүргийн байгууллагуудаас санаачлан зохион байгуулсан хэлэлцүүлэг, хуралд тавигдсан илтгэл, өгүүллэгүүдээс судлахад Төр гэрэлтийн 10-р¹⁶ /1831/ онд тухайн үед “Хүрээнд сууж хэрэг шийтгэгч сайдын яам¹⁷”-ны /Манж чин улсын төр засаг/ сан хөмрөгийн баримтад дурдагдсан “цавчих, хөвчдөн алах, цөлөх ялыг зэрэг бууруулах дураар зоос цутгахыг цаазлах, хар тамхи худалдсан хүмүүсийг яллах тухай хуульчилсан шийдвэрийг зарласан бичиг захидлын дагаврууд”-д¹⁸ тэмдэглэсэн байна.

1838-1910 онуудад: Хятад иргэд өөрсдөө тариалж, өөрсдөө хэрэглэж байсан. Гэвч тухайн үеийн ихэс, дээдсийн санааг зовинуулах, хууль цаазаар хориглох хэмжээнд хүртлээ нөхцөл байдал муудаагүй байсан. Дээрх хугацаанд Монгол нутгаар хятад иргэд онцгой хяналттай, богино хугацаагаар, тодорхой маршрутаар зорчдог байсан тул хар тамхины хэрэглээ Монголчуудад байхгүй байжээ. Хар тамхи гэх зүйлийг Монголчууд хятадуудад дамжуулан мэддэг байсан.

Харин Бадаргуулт төрийн 33-р¹⁹ /1907/ оны орчимд албат Чанбай Хэшэри Ижэнь нь зарлигаар Илийн хил хязгаарыг²⁰ байцаан шийтгэж, Монгол журганаас²¹ Монголын тухайд

¹³ МЭӨ 2070-1675 оны хооронд Хатан голын сав газар оршин тогтнож байсан Хятадын анхны төрт улс юм.

¹⁴ (хят. 匈奴, *Xiōngnú*) нь НТӨ 209 – НТ 93 онд оршиж байсан монголын газар нутагт оршиж байсан нүүдэлчдийн холбоот улс юм.

¹⁵ Шан улс нь МЭӨ 1600-1046 оны орчимд оршин тогтнож байсан эртний Хятадын төрт улс юм.

¹⁶ Төр гэрэлт (1782–1850; 68 насалсан) – 1820–1850 онд төр барьсан Чин улсын наймдугаар хаан, манж хүн байв.

¹⁷ 1765 онд Харчины ноён Хутурингаа Халхын Хүрээнд томилогдож ирж, Түшээт хан аймгийн туслагч жанжин Санжайдоржийн гарт төвлөрөөд байсан эрх мэдлийг “Зарлигаар зарсан Хүрээнд сууж хэрэг шийтгэгч сайд” хэмээх албан тушаалын хувьд шилжүүлж авхад, Манжийн хаан хэрэг шийтгэх “захирлага тамга” олгосноор Хүрээний сайдын газар байгуулагджээ.

¹⁸ Хар тамхитай тэмцэх газрын архив ХНЗ.1987-2011 оны хууль эрх зүйн акт. Уб. 2013. 1 дэх тал

¹⁹ Бадаргуулт төр (1871–1908; 37 насалсан) – 1875–1908 онд өргөмжлөгдсөн манж Чин улсын арван нэгдүгээр хаан байв.

²⁰ Шинжаан (албан ёсоор *Шинжаан Уйгурын өөртөө засах бүс нутаг*)

²¹ Хязгаар мужийг захирах ерөнхий газар

хэрэгжүүлсэн арван дөрвөн зүйлийн хяналт шалгалтыг гүйцэтгэх явцдаа Тэкэс гол²² орчимд нутаглаж байсан Уйгар айл жижиглэн худалдаа эрхлэхийн зэрэгцээ хар тамхи зарж байсан²³ талаар аяллын тэмдэглэлдээ бичсэн байна.

Бадаргуулт төрийн 4-р (1879) оны 10 сарын 23-нд Хан уулын чуулган даргын тамгыг хамаарсан дэд чуулганы дарга Халхын Очирбат Түшээт хан Насанцогтын өргөсөн бичигт, *“Ивэн, Бургалтайн зэрэг газар иргэд дураар Монгол засаг хошууны нутаг газрыг эзэлж, газар хагалж...тариа, хар тамхи тарьж, Монгол эмс охидтой хольцолдон зууралдаж суусан нь даанч зүрх их, цаазалсныг зөрчин явжээ...”*²⁴

1911-1923 онуудад: Хятадууд тариалж, мөн гаднаас оруулж ирж Монголчуудад хэрэглүүлэх болсон. Манжийн төр дэх хятадуудын оролцоо нэмэгдсэн, Монголд хандах хятадын хандлага өөрчлөгдсөнтэй холбогдуулан Монголчуудад гаднын соёлын болон эдийн засгийн нөлөөлөл их болсон. Хятад дахь хар тамхины хэрэглээний тэлэлт нөлөөлсөн.

Мансууруулах үйлчилгээтэй ургамал, намуу цэцгийг зориуд тариалан боловсруулж хэрэглэж байсан.

Мөн Эхийн гол буюу Баянхонгор аймгийн Шинэ Жинст сумын нутагт орших Эхийн голын баян бүрдэд хятадууд намуу цэцгийг тариалан түүнээс хар тамхи гарган авч байсан тухай түүх байдаг²⁵.

Монгол Улс 1911 онд тусгаар тогтнолоо сэргээн тунхагласан /Монголын төр засаг/-ны дараа хар тамхины аюулыг таслан зогсоох талаар арга хэмжээ авч эхэлсний илрэл нь 1912 оны 6 дугаар сарын 27-ны өдөр Богд хаанаас гаргасан зарлиг юм.

Үүнд *“...Хар тамхи хэмээгч бодис хамаг хорттой бузар юм мөн хэмээх тул үүнээс урагш манай монгол нутагт тэрхүү хар тамхи хэмээгчийг элдэв хүн татаж хэрэглэх ба худалдааны нүүс, дотор газраас худалдан өгөх, манай улсад тарианд тарих явдлыг нэгэн адил чангалан цаазалсугай. Хэрэв зөрчих аваас монгол хүн бол хүнд цээрийг үзүүлэн шийтгэж, иргэн хүн болбоос худалдааны албан газар хураан авч, түлж сүйтгээд уг иргэнийг шууд үлдэн хөөж дахин монгол газар ирж худалдаа хийхгүй болгосугай ...”* гэж дурджээ.

Олноо өргөгдсөний 6 дугаар /1916/ оны 12 дугаар сарын 30-нд Богд хааны зарлигаар “Нийслэл хүрээний тойрон газруудыг цагдан сэргийлэх дүрэм хэмжээ тогтоохуй нь”-ын арван хоёрдугаар зүйлд “Цагдан сэргийлэгчид нийслэл хүрээний газар аливаа хүн буудаллан цуглах ба будаа идэх, цай уух зэрэг олон хөлийн газруудыг цагдан харгалзаж, тогтоосон дүрмийн ёсоор дагаж явахыг хичээмүй. Хэрэв тэдний цуглагчид дотор зөрчилдөх, хэрэлдэн шуугилдах ба мөрийцөн наадах, архи уух, хар тамхи татах, мөн дэмий ёс бусчлан үг хэлэлцэх зэрэг муу самуун, гэм гаргах дор хүрэх аваас ятган ухуулж, дарангуйлан зогсоосугай.

Хэрэв дагахгүй зөрчвөөс харьяат албаны газар хүргүүлж уламжлан учрыг гаргаж дээд яамнаа мэдүүлж залхаан шийтгүүлбээс зохимуй”²⁶ гэжээ.

²² Текес (Хятадаар: 特克斯河 - Текэсыхэ) нь Казахстан (дээд талын) болон Шинжаан-Уйгурын өөртөө засах орны (БНХАУ) (урсгалын доод талын) гол юм.

²³ Монгол нутгаар зорчсон тэмдэглэл /1688-1911/. Орчуулсан Гэрлээ Б. Уб. 2021. 215 дахь тал.

²⁴ МУУТА, Х-М1, ХН-1, Б-5726, нуг-4

²⁵ <https://mn.wikipedia.org/wiki/> намуу цэцэг. 2022.09.27

Үүнээс үзэхэд 1916 оны 12 дугаар сарын 30-нд Шүүн таслан хэргийг бүгд захиран шийтгэх яамнаас Богд эзэн гэгээнд айлтгаж, толилуулсан дагуу Нийслэл хүрээнд цагдан сэргийлэх албаны газар байгуулж, харьяалах газар нутгийг хуваарилан, гүйцэтгэх чиг үүргийг тодорхойлж, хүний нөөцийн тоо, зэрэг дэвийг тогтоон, албаны хувцас өмсөх, зэвсэг хэрэглэх эрхийг олгосон байна. Энэ цаг хугацаанаас эхлэн Монгол төрийн цагдаагийн байгууллага Хар тамхитай тэмцэх үүргийг хүлээх болсон байна.

Энэ төрлийн гэмт хэргийн нөхцөл байдал хүндэрч, ялангуяа Монгол Улсад амьдарч байсан Гуулин улсын /Солонгос/ 5 иргэн Алтанбулаг орчим хар тамхи тариалж байсныг илрүүлсэн, 1914 онд хятадын иргэн Цеу Там, Мие Баочан нар нийт 532 гаруй жин /315 орчим кг/ хар тамхи хоёр тэмээнд ачиж тээж ирсэн гэх зэргээр олноо өргөгдсөн Монгол Улсын үед буюу 1911-1924 онд холбогдох хар тамхитай холбогдох 50 гаруй баримт манай архивын сан хөмрөгт хадгалагдаж байна.

Хууль журмыг сахин хэрэгжүүлэх үүргийг тухайн үеийн Богдын Засгийн Газрын тагнуул, дотоод аюулгүй байдал хариуцсан байгууллагууд болох Дотоод яамны “Нийслэл Хүрээ, Маймаа хотын иргэдийн хэргийг хамааран шийтгэх түшмэл”-ийн газар болон Цэргийн яамны харьяа Цагдан сэргийлэх газар²⁷ хүлээж, 1921 оны зургаадугаар сарын 21-нд “Хар тамхийг цаазалсан тухай бичиг”-т “Монгол хүн хар тамхи худалдан авах буюу татахыг цаазлан зогсоох бөгөөд гадаадын хүн хязгаарт тээн оруулж ирвэл худалдаалахгүй болгон шийтгэсүгэй” гэжээ. Энэ тухай зарлан ухуулах, ард иргэдэд мэдүүлэхийн тулд ухуулах хуудсыг Хүрээ, Маймаа хотуудад наахыг даалгах зэргээр хар тамхитай тэмцсээр ирсэн түүхтэй.²⁸

Монгол Улсын Ерөнхийлөгч Х.Баттулгын ивээл дор 2019 онд зохион байгуулсан “Богд хаан-150 Түүх, өв соёл” олон улсын эрдэм шинжилгээний хуралд Монгол Улсын Боловсролын их сургуулийн Түүхийн тэнхим, доктор (Ph.D), профессор Ц.Гантулга “Богд хаант Монгол Улсын Засгийн газар хар тамхины эсрэг тэмцсэн нь”²⁹ сэдэвт илтгэлдээ Богд хаант /Олноо өргөгдсөний/ Монгол Улсын засгийн газраас энэ талаар авч хэрэгжүүлсэн арга хэмжээний талаар маш тодорхой дурдсан байна.

Монголчууд өөрийн төр улсыг сэргээн байгуулж, урьд цагийн хар сүүдэр болсон хар тамхины хороос иргэдээ хамгаалсан, тэмцсэн талаар маш дэлгэрэнгүй, тодорхой эх сурвалжтай дурдсан энэ илтгэл судлаач миний хувьд “алт”-аар үнэлэгдэх бүтээл билээ.

1923-1962 онуудад: Хэдийгээр гадаадын худалдаа, хятад иргэдийг Монгол нутгаас гаргасан, хэрэгцээт барааг зөвхөн Зөвлөлт Орос Улс /тухайн үеийн/-аас нийлүүлж бусад улс орнуудын хувьд “хаалттай” болсон боловч 1911-1923 онуудад явуулсан бодлогын хор уршгаар Монгол улсад мансуурагч, зарим нэг донтогч бий болсон байна. Мансуурах зуршлыг Монголчууд хадгалан үлдсэн.

Мансууруулах үйлчилгээтэй ургамал, намуу цэцгийг зориуд тариалан боловсруулж хэрэглэж байснаас гадна мэдээ алдуулах үйлчилгээтэй эм тариа хэрэглээ цагдаагийн байгууллагад бүртгэгджээ.

²⁶ Хүрэлбаатар Т, Чулуунбат Д нар. Монголын цагдаагийн байгууллагын түүхийн зарим баримт бичгүүд. УБ. 2011. 6, 11 дэх тал.

²⁷ 1917 оны 02 дугаар сарын 20-нд Богд хааны зарлигаар байгуулагдав.

²⁸ МУУТА, Х-М1, ХН-1, А-8-1-382.

²⁹ Гантулга Ц. “Богд хаант Монгол Улсын Засгийн газар хар тамхины эсрэг тэмцсэн нь. УБ. 2019.

Энэ хугацаанд хар тамхитай тэмцэх ажил сул, нэгдсэн бодлогогүй байснаас шалтгаалан “хэрэглэгч” бий болсон.

1963-1990 онуудад: Сургуулийн сурагч, ТМС-д суралцагчдын дунд гутлын цавуу үнэрлэн мансуурах явдал цөөн тоотойгоор бүртгэгдэж, насанд хүрээгүй хүмүүсээс энэ төрлийн өвчнөөс буюу хорын донгоос шалтгаалсан нас баралт 1988 онд анх бүртгэгдэж эхэлсэн. Гадаадын /СЭВ-ийн орнууд/ иргэдээр дамжуулан Монгол нутагт ургадаг мансууруулах төрлийн ургамлыг таньж, боловсруулж, хэрэглэж сурсан.

Мөн сурагчдын дотор “Омог бүлэг”, “Тусгай нөхөд”, “Отрядынхан”, “Улаан хамгаалагч”, “Квантуны арми”, Холимог бүлэг”, Дүүжлүүр” зэрэг нэртэй бүлэг бөөгнөрөл буй болж, гэмт хэрэг, зөрчил үйлдэх нь ихэссэн байна.

1991-2010 онуудад: Гадаад худалдааг иргэд явуулах /ганзагын наймаа/ болсноос шалтгаалж гадаад орны бүлэглэлд элсэж, НҮБ-аас жил бүр гаргадаг 2010 оны илтгэлд Монгол Улс дамжин өнгөрүүлэгч орон гэж тэмдэглэгдсэн, Эм тарианд донтогчид бий болсон. 1992 онд шинээр бүртгэгдсэн гэмт хэрэгт холбогдож болзошгүй 1734 хүүхдийн дотор мансуурах сонирхолтой 78 хүүхэд бүртгэгдэж³⁰ байжээ. Энэ хугацаанд “тэнэмэл” гэх хүүхдүүд бий болж, тэдэнд тавих хяналт суларсан. 1991-1992 онуудад Улаанбаатар хотод 2, Дорноговь аймгийн Хөвсгөл суманд 1, гадаадын 1 иргэн морфин, промедол эмийг тариагаар худалдан авч өөртөө тарьсан үйлдэлдээ эрүүгийн хариуцлагад татагдан ял эдэлж байсан.

Тус улсын хувьд хар тамхи хэрэглэдэг хүмүүсийн бүртгэлийг гарган, хяналт тавьж эхэлж байгаа бөгөөд Олон улсын цагдаагийн байгууллага “Интерпол”-ын хурлын мэдээнд манай улс Ази, Европ тивийг холбосон хар тамхи дамжин өнгөрөх нэг гол зам болон сонирхогдож байна гэжээ³¹.

Иргэдийн дунд мэдээ алдуулагч эм тариа, гутлын цавуу /уколёт/ будаг шингэлэгч, мансууруулах төрлийн ургамлыг хэрэглэж эхэлсэн.

Цагдаагийн ерөнхий газрын даргын баталсан удирдамж төлөвлөгөөний дагуу 2001 онд “Мансуурал” нэгдсэн арга хэмжээг зохион байгуулан хар тамхи мансууруулах бодис хэрэглэдэг 136, хэрэглэдэг байж болзошгүй 40 хүнийг бүртгэлд авч, 14472 ампул морфин, фентазоцин зэрэг эм тариаг устгасан байна.

Монгол Улсын Байгаль орчны сайд, Эрүүл мэндийн сайдын хамтарсан 1995 оны 10 дугаар сарын 24-ний өдрийн 139/А/148 дугаар “Жагсаалт батлах тухай /Монгол оронд ургадаг мансууруулах бодис бүхий ургамлын жагсаалт/ тушаалын хавсралтад заасан Мансуурагч намуу /*Paraver somni ferum*/ Газрын дундад тэнгисээс гаралтай, Таримал олс /*Connabis sativa*/ Энэтхэгээс гаралтай, Хогийн олс /*Cannabis ruderalis*/³²-нь зөвхөн үрээр үржиж, атаршсан талбай даган ургадаг бөгөөд Монгол Улсад газар тариалан эрхэлж байсан хятад голдуу иргэд үрээр тариалсан нь салхиар тоос хүртээдгээс шалтгаалан тариалангийн бүс нутагт тархан ургасан, завсрын унаган ургамал ангилалд багтаж байна.³³

Ургамалын тархац-нөөцийн судалгаанаас харахад экосистемийн цөлжилт, талхагдлын явц идэвхжиж байгаа өнөө үед хуурай, гандуу нөхцөлд сайн ургадаг *Cannabis*-олс төрлийн

³⁰ Пүрэв Б. Монгол Улсын Засгийн газрын дэргэдэх цагдаагийн байгууллага. Товч түүх. УБ. 2016. 174 дэхь тал.

³¹ Хар тамхитай тэмцэх газрын архив ХНЗ.1987-2011 оны хууль эрх зүйн акт. УБ. 2013. 125-127 дахь тал

³² Төрийн мэдээлэл сэтгүүл УБ. 1995. №11.

³³ Өлзийхутаг Н. БНМАУ-ын ургамлын аймаг ургамалжилтын судалгаа. Тэргүүн боть. УБ. 1979. 25 дахь тал.

ургамлууд өөрийн тархцаа тэлж, талхлагдсан экосистемд зонхилох байр суурь эзлэх болсон байна.

2011-2016 онуудад: Хэрэглэгч, донтогчид бүх төрлийн хар тамхи, мансууруулах бодис хэрэглэж эхэлсэн, хар тамхитай тэмцэх цагдаагийн байгууллагын нэгж байгуулагдсан, зохион байгуулалттайгаар, тодорхой бодлогоор энэ төрлийн гэмт хэрэгтэй тэмцэж эхэлсэн. Монгол улсын иргэд зохион байгуулалттай гэмт хэрэгт хамтран оролцож олон улсад бүртгэгдэж байсан бүхий л аргаар хар тамхийг зөөвөрлөх болсон. Химийн гаралтай буюу нийлэгжүүлсэн бодис, мансууруулагч, сэргээгч, тайвшруулагч, хий зүйл харагдуулах үйлчилгээтэй бодис цагдаагийн байгууллагад хураагдаж эхэлсэн.

2016-с хойш: Энэ төрлийн гэмт хэргийн нөхцөл байдал хүндэрсэн, олон улсын тайланд “хэрэглэгч орон” болсон тухай дурдагдсан. Бүх шугамаар хар тамхи нэвтрүүлэх болсон.

Иргэдийн дунд энэ төрлийн эм бодисын хэрэглээ тэлж, гэмт хэрэгт холбогдсон этгээдүүдийн нас нь залуужиж, хураагдсан бодисын хэмжээ нэмэгдэж, гэмт хэргийн гадаад, дотоод нөхцөл байдал хүндэрч байгаагаас шалтгаалан Цагдаагийн ерөнхий газрын харьяа Хар тамхитай тэмцэх газрыг шинээр байгуулсан.

Гадаадын 8 орноос хар тамхи, мансууруулах бодисыг шуудан илгээмж, ачаа тээвэр, агаарын, төмөр замаар нэвтрүүлж байсантай холбогдуулан энэ төрлийн бодисыг илрүүлэх, тандагч багажийн ашиглалт нэмэгдэж, алба хаагчдын мэдлэг, чадвар дээшилсэн.

Иргэдийн дунд энэ төрлийн эм бодисын хэрэглээ тэлж, гэмт хэрэгт холбогдсон этгээдүүдийн нас нь залуужиж, хураагдсан бодисын хэмжээ нэмэгдэж, гэмт хэргийн гадаад, дотоод нөхцөл байдал хүндэрч байгаагаас шалтгаалан төр засгийн зүгээс энэ төрлийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх чиг үүргийг нэгжийг байгуулж, хариуцсан нэгжийг тухайн цаг үеийн нөхцөл байдалд тохируулан байнга өргөтгөж, бие даасан байдалтайгаар, бодлого хэрэгжүүлсэн, нэгдмэл байгууллага болгон ажиллуулж байна.

Дүгнэлт.

Нэг. Монголчууд энэ олон жилийн хугацаанд /1981 он хүртэл/ хугацаанд хар тамхи хэрэглэж байгаагүй, хар тамхинд донтож, улс хэмжээнд сэрэмжилбэл зохих аюул болон дэлгэрээгүй вэ?

- Монголчуудад нүүдэлчин амьдралд тохирсон шимийн буюу нэрмэл архи, айргийн хэрэглээ хангалттай байсан, хатуу архины хэрэглээг урд, хойд хөршөөс авчээ.

- Нүүдэлчин ахуй хамтын хөдөлмөрт үндэслэдэг учир хувь хүний хүмүүжилд гэр бүлийн гишүүдийн оролцоо өндөр, өв соёлыг хөдөлмөртэй хослуулсан үлдээх хүмүүжлийн өвөрмөгц аргатай байсан,

- Түүхэн үйл явцаас шалтгаалан урд зүгийн орон, ялангуяа Хятадыг аюул гэж үзэж, түүнд уусаж, нэгдэх, нөлөөнд автахаас эмээх нь хар тамхи хэрэглэхгүй байх нөхцөл болсон гэж судлаачийн хувьд дүгнэж байна.

Хоёр. Хятад улстай харьцуулахад хар тамхи Монголчуудын дунд гэнэт бий болж, хэрэглээ нь өнөөдрийн хэмжээнд хүрсэнгүй. Хэрэглээнд аажим нэвтрэх байдлаар хэрэглэгч, мансуурагч, донтогч бий болжээ. Энэ бүгдээс дүгнэлт хийхэд утаат, электрон тамхины хэрэглээнд хязгаарлалт, хяналт тавьж өсвөр үеэ хар тамхины хэрэглээнээс хол байлгаж чадна гэж үзэж байна.

Гурав. Хар тамхитай тэмцэх газрыг байгуулснаар энэ төрлийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх нь зөвхөн нэг газрын үүрэг мэтээр бусад алба хаагчдад ойлгогдож, энэ төрлийн гэмт хэрэгт холбогдож байгаа этгээдүүдийн мансууруулах төрлийн ургамлыг таних, түүж боловсруулах, хэрэглэх байдал /мэдлэгийн түвшин/ цагдаагийн алба хаагчдаас илүү байгаа нь хар тамхитай тэмцэх газраас хийсэн судалгаагаар харагдаж байна.

Гэтэл Монгол оронд мансууруулах болон донтуулах үйлчилгээтэй бодис бүхий ургамал болох намуу, зэрлэг олс, зээргэнэ, лантанз зэрэг 9 овог, 11 төрөлд хамаарах 18 зүйл ургамал нь манай улсын 14 аймгийн 49 сумын нутаг дэвсгэрт 15,000 орчим га талбайд ургадаг болох нь судалгаагаар тогтоогджээ.

Зөвхөн 2022 онд Хар тамхитай тэмцэх газраас зохион явуулсан шалгалтаар Тээврийн цагдаагийн албаны 2, нутаг дэвсгэр хариуцсан цагдаагийн байгууллагын 2, орон нутаг дахь цагдаагийн газрын 2 алба хаагч энэ төрлийн бодис агуулсан эм бэлдмэлийг өвчний учир /санамсаргүйгээр/ сүүлийн 3 жилийн жилийн хугацаанд тогтмол хэрэглэж байсан нь тогтоогдсон байна.

Дөрөв. Хар тамхины гэмт хэрэгтэй тэмцэх нь Хар тамхитай тэмцэх газрын үндсэн үүрэг боловч ард иргэдтэй хамгийн ойр ажилладаг эргүүлийн офицер, цагдаа, хэсгийн байцаагч зэрэг хэв журмын алба хаагчдыг иргэдэд үнэн зөв мэдээллийг өгөх, гэмт хэрэг, сэжигтэй этгээд, байр байгууламж, ач холбогдолтой мэдээ, мэдээллийн томоохон эх сурвалж гэж үзэж, Цагдаа, дотоодын цэргийн алба хаагчдад хар тамхитай тэмцэх, энэ төрлийн гэмт хэргийг шалгах ажиллагааны арга зүй сэдэвт сургалтыг 2021 онд нийт 45 удаа, 1995 алба хаагчийг оролцуулан зохион байгуулсан.

Гэвч хүний нөөцийн шилжилт, хөдөлгөөнөөс шалтгаалан хэв журмын алба хаагчдын дунд энэ төрлийн гэмт хэргийн ойлголт, мөрдөн шалгах арга ажиллагаа, иргэдэд урьдчилан сэргийлэх мэдээ, мэдээлэл хүргэх чадваргүй байна гэж үзэж байна.

Санал. Дээрхи дүгнэлтийг үндэслэн дараах саналыг дэвшүүлж байна. Үүнд:

1. Хэв журмын алба хаагчдаас энэ төрлийн гэмт хэрэгт өртөж хохирч болзошгүй /зорилтот/ бүлэг рүү чиглэсэн, тэдний нас, сэтгэхүйн онцлогт тохирсон урьдчилан сэргийлэх ажил, арга хэмжээний аргачлал, гарын авлага, сургалтын материал, сургагч багшийг бэлтгэх, ялангуяа түүхэн уламжлалд суурилсан гэр бүлийн хүрээллийн шинэлэг аргыг боловсруулах;

2. Цагдаагийн ерөнхий газрын Нийтийн хэв журам хамгаалах, олон нийтийн аюулгүй байдлыг хангах алба, машинт болон явган эргүүл, шөнийн эргүүл, нутаг дэвсгэр хариуцсан цагдаагийн анги байгууллагын хэв журам хамгаалах нэгжийн алба хаагчдын мэдлэгийг сайжруулах, чадавхыг нэмэгдүүлэх замаар энэ төрлийн гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд оролцох оролцоог нэмэгдүүлэх арга замыг тодорхойлох;

Эх сурвалжийн жагсаалт.

1. Азбаяр Л. Хар тамхи мансууруулах бодисыг зүй бусаар хэрэглэх, хууль бус эргэлттэй тэмцэхтэй холбоотой эрх зүйн асуудлууд. УБ. 2004.
2. Аль Ивановский. Монгол улс, угсаатны зүйн зураглал. Герман улс. 1892.
3. Баатар Ж. Ил ба далд түрэмгийлэл. УБ. 2021.
4. Батсүх З. Эрүүгийн цагдаагийн албаны түүхэн замнал. УБ. 2005.
5. Бичурин Н.Я. “Монголын тухай тэмдэглэл” Санктпетербург. 1828.
6. Болдбаатар Б, Мөнхболд Ж. Мансууруулах, сэтгэцэд нөлөөлөх бодисын хууль бус эргэлтийн эсрэг ажиллагаа. УБ. 2012.
7. Болдбаатар Ж. Насанд хүрээгүй хүмүүсийг гэмт явдлаас урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ. УБ. 2004.
8. “Галсангийн Навааннамжилын бүтээлийн дээжис”. Эрхэлсэн Чулуун Ч.УБ. 2011.
9. Гантулга Ц. “Богд хаант Монгол Улсын Засгийн газар хар тамхины эсрэг тэмцсэн нь. УБ. 2019.
10. Гэрэлбадрах Ж. Монголын нутаг дэвсгэр, хил хязгаарын түүх. /НТӨШ-ХИХ зуун/ УБ. 2006.
11. Майский И.М. “Современная Монголия” Эрхүү. 1921. /орчуулгын бүтээл/
12. Монгол нутгаар зорчсон тэмдэглэл /1688-1911/. Орчуулсан Гэрлээ Б. УБ. 2021.
13. Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын баримт бичиг /Алсын хараа-2050/-ийн танилцуулга. УБ. 2022.
14. МУҮТА, Х-М1, ХН-1, А-8-1-382.
15. МУҮТА, Х-М1, ХН-1, Б-5726, нуг-4
16. Өлзийхутаг Н. БНМАУ-ын ургамлын аймаг ургамалжилтын судалгаа. Тэргүүн боть. УБ. 1979.
17. Пржевальский Н.М. Монгол орон ба Тангудын газар нутаг. Санктпетербург. 1875.
18. Пүрэв Б. Монгол Улсын Засгийн газрын дэргэдэх цагдаагийн байгууллага. Товч түүх. УБ. 2016.
19. Пүрэв Т. Монголын уламжлалт анагаах ухаан. УБ. 2001.
20. Төрийн мэдээлэл сэтгүүл УБ. 1995. №11.
21. Хар тамхитай тэмцэх газрын архив ХНЗ.1987-2011 оны хууль эрх зүйн акт. УБ. 2013.
22. Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн. Монгол Улс дахь донтох өвчнөөр өвчлөгчдөд хамаарах эрх зүйн зохицуулалт, нөхцөл байдал. УБ. 2013.
23. Хүрэлбаатар Т, Чулуунбат Д. Монголын цагдаагийн байгууллагын түүхийн зарим баримт бичгүүд. УБ. 2011.
24. Эрдэнэбаяр Л. Мансуурах дон судлал. УБ. 2001.2004.
25. Юваль Ной Харари. Sapiens Хүн төрөлхтний товч түүх. УБ. 2017.
26. legalinfo.mn
27. mongoltoli.mn
28. wikipedia.org